

Recenzija

DVI RELIGIJOS, DVI TIESOS, DU LAIŠKAI

Eleonora Buožytė

Dainora Pociūtė (ed.), *Du laiškai: popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556) / Two Letters: a Controversy between Papal Nuncio Luigi Lippomano and Duke Nicolaus Radvilas the Black (1556)*, studija, faksimilė, komentuotas leidimas, vertimas į lietuvių kalbą / A Study, Facsimile, a New Edition with Commentaries and Translation into Lithuanian (*Monumenta Reformationis Lithuanicae*, t. 2), 2015, 475 p.

2011 m. išėjo pirmasis serijos *Monumenta Reformationis Lithuanicae* tomas, skirtas lietuvių Reformacijos pradininko Abraomo Kulviečio (1510/1512–1545) *Tikėjimo išpažinimui* – ankstyviausiam Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) protestantų tekstui¹. Recenzijoje bus bandoma aptarti *Monumenta* tęsinį, kuriame skelbiama pirmoji Lietuvoje Reformacijos religinė polemika. Tai popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano (1496–1559) laiškas kunigaikščiui Mikalojui Radvilui Juodajam (1515–1565) ir pastarojo atsakymas, lotynų kalba su priedais išleisti 1556 m. Karaliaučiuje pavadinimu *Du laiškai: vienas*

*Venecijos piliečio Aloyzijaus Lippomano, Veronos vyskupo, Romos popiežiaus legato Lenkijoje, šviesiausiajam kunigaikščiui ponui Mikalojui Radvilui, Vilniaus vaivada ir t. t., o antras – to paties šviesiausiojo pono Radvilo tam vyskupui ir legatui. Laiškai labai verti perskaityti: tokių vargu ar buvo mūsų amžiuje*². Tomą parengė Dainora Pociūtė, bendraautoriai – Kęstutis Daugirdas, Jolanta Gelumbeckaitė ir Nikolaus Neagu. *Duae Epistolae* iš lotynų kalbos išvertė Dalia Dilytė-Staškevičienė, o straipsnį ir komentarus anglų kalba ruošė Justina Urbonaitė.

¹ Dainora Pociūtė (ed.), *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas / The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation. Abraomo Kulviečio Confessio fidei ir Johanno Hoppijaus Oratio funebris (1547)*. Studija, faksimilė, komentuotas leidimas, vertimas į lietuvių kalbą / A Study, Facsimile, a New Edition with Commentaries and Translation into Lithuanian (*Monumenta Reformationis Lithuanicae*, t. 1), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 206 p.

² *Duae Epistolae. Altera Aloysii Lipomani Veneti, Episcopi Veronae, Rom[ani] Pontificis in Polonia Legati, ad Illustrissimum Principem D[ominum] Nicolaum Radium, Palatinum Vuilnensem, etc. Altera uero eiusdem Illustrissimi D[omini] Radiiuli ad Episcopum, et Legatum illum. Lectu dignissimae, si ullae fuerunt nostra aetate. 2. ad Thessal. 2. Reuelabitur ille iniquus, quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui et destruet illustratione adventus sui, Regiomonti Borussiae: excudebat Ioannes Daubmannus, M.D.LVI., 1556.*

2017-aisiais visas pasaulis šventė 500 metų Reformacijos jubiliejų – praėjo pusė tūkstantmečio nuo Liuterio tezių paskelbimo ir didelių perversmų, palikusių ryškų pėdsaką ir Lietuvos kultūrinės bei politinės minties formavimuisi, pradžios. Džiugu, kad šiandien Lietuvos mokslinėje apyvarčioje turime darbų, rekonstruojančių, aiškinančių ir įtraukiančių Reformacijos procesą į platesnį kontekstą – minėtinos solidžios Ingės Lukšaitės ir Dainoros Pociūtės studijos³. Akivaizdu, kad siekiant identifikuoti ir konstruktyviai ištirti LDK evangelinę mintį, jos raidą, santykį su Romos katalikų bažnyčia, svarbu įdėmiai pažvelgti į pirmuosius tikėjimo išpažinimus, jų atsiradimo aplinkybes, autorių ir leidėjų tikslus. Šaltinių atrinkimas ir tinkamas paruošimas, be jokios abejonės, yra pirmas žingsnis. Turint omenyje *Du laiškus*, reiktų paminėti, kad dar iki minėtų studijų bei *Monumenta* serijos lietuvių kalba buvo publikuoti Radvilo atsakymo ištraukų vertimai⁴, buvo paskelbta ir literatūrinė Marcellijaus Ročkos analizė⁵, tačiau nuodugnesnių tyrimų ši polemika nebuvo sulaukusi.

³ Lukšaitė, Ingė. 1999. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos; Pociūtė, Dainora. 2008. *Maištininkų katedros: Ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*. Vilnius: Versus aureus. Apie Vergerijaus parengtus *Du laiškus* žr. III skyrių „LDK evangelikų bažnyčios įkūrimo manifestas ir jo religinė aplinka: Aloizijus Lippomanas ir Pieras Paolo Vergerijus Lietuvoje“, p. 289–421.

⁴ Mikalojus Radvila Juodasis. Atsakymas popiežiaus legatui A. Lipomanui. Vertė Dalia Dilytė. Iš: *Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatija. Religijos kritika, laisvamanybė ir ateizmas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1988, p. 46–54.

⁵ Ročka, Marcelinas. 2002. Poleminis Mikalojaus Radvilos Juodojo laiškas ir jo literatūrinė aplinka. *Rinktiniai raštai*. Sudarė ir parengė Mikas Vaicekaskas. (Senoji Lietuvos literatūra, XI knyga) Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 191–204.

2011 m. dailininkės Elonos Marijos Ložytės dėka *Monumenta* debiutas gavo gražiausios metų knygos premiją. Suprantama, kad, tęsiant darbą, perimtas ir anksčiau naudotas knygos maketas, todėl ši galima apibūdinti tais pačiais žodžiais, kuriuos pirmajam taikė Arūnas Sverdiolas – apgalvotas, dalykiškas ir elegantiškas⁶. Gal tik kiek neįprastai atrodo viršelio atlanke pasislėpusi serijos anotacija. Norėtusi, kad pagrindiniai informatyvieji knygos elementai nepranyktų tarp spalvų ir formų.

Svarbus serijos aspektas – dvikalbystė. Kaip pirmame, taip ir antrame tome skaitytojui pateikiamas mokslinio aparato vertimas į anglų kalbą. D. Pociūtės studijos pabaigoje nuskamba mintis, kad Radvilo Juodojo atsakymas Lippomanui buvo „[s]ukurtas ne kaip vidinis Bažnyčios dokumentas ir nukreiptas ne tiek į evangelikų Lietuvoje, kiek į Europos skaitytojų auditoriją“ (p. 56). Pratarmės, įvadinio straipsnio ir komentarų vertimas į šiandienos *lingua franca* taip pat siunčia žinių apie sudarytojų norą tyrimais ir idėjomis pasidalyti su tarptautine bendruomene. *Dviejų laiškų* publikacija nėra tik lietuvių senosios raštijos tyrinėtojų ir istorikų reikalas. Leidinyje pateikta informacija aktuali religijos, politikos, kultūros tyrinėtojams visame pasaulyje ir galinti paskatinti naujus ir vertingus tarpdisciplininius, tarptautinius tyrimus.

Serijos šerdis – 1556 m. leidimo faksimilė ir jos transkripcija. Kaip nurodoma pratarmėje, ji parengta naudojantis vieningu Lietuvoje išlikusių šios knygos egzemplioriumi, saugomu Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje

⁶ Sverdiolas, Arūnas. 2012. Išpažinta tapatybė. *Literatūra* 54(1), 210.

(signatūra L-16/1-25). Pirmajame *Monumenta* tome yra publikuotas informatyvus Jolantos Gelumbeckaitės šaltinio aprašas⁷, į kurį įtraukti ir teksto publikavimo principai, pastabos dėl kritinio komentuojamojo aparato. Vis dėlto pirmosios dalies nevarčiusiajam, bet antrąja susidomėjusiajam gali kilti pagrįstų tekstologinių klausimų. Į kiekvieną serijos dalį įtraukti tą patį aprašą yra nepraktiška, tačiau tikslingą nuorodą – aktualu.

Šiek tiek plačiau reikėtų apžvelgti D. Pociūtės studiją „Radvilo Juodojo atsakymas nuncijui Lippomanui (1556): Lietuvos Evangelikų Bažnyčios įkūrimo ir Reformacijos manifestas“ (p. 11–56). Atskirose dalyse aptarti *Duae Epistolae* leidimai, laiškų sukūrimo ir publikavimo aplinkybės, autoriai ir leidėjas, veikalo priedai ir pagrindiniai studijos autorės išskirti Radvilo atsakymo bruožai.

Pirmoje studijos dalyje „*Dviejų laiškų publikacijos*“ (p. 11–12) nurodyti iki XVI-II a. pasirodę polemikos leidimai vokiečių, lenkų, galimai – net ir italų kalbomis, jų bibliografinė informacija. Šie duomenys leidžia aiškiau suvokti geografinį ir kalbinį veikalo paplitimą, knygos aktualumą.

Dalyje „Luigi Lippomano nunciatūra Lietuvoje ir Lenkijoje. Kreipimasis į Radvilą Juodąjį“ (p. 13–32) pristatytas polemiką inicijavęs autorius ir jo nuncia-

tūra Lenkijoje ir Lietuvoje. D. Pociūtė, daugiausia remdamasi Lippomano nunciatūros šaltiniais *Acta Nuntiaturae Polonae, III/1: Aloisius Lippomano (1555–1557)*, (ed. Henricus Damianus Wojtyška CP, Romae: Institutum Historicum Polonicum, 1993), nurodo svarbiausius popiežiaus Pauliaus IV pasiuntinio gyvenimo faktus ir išsamiai pateikia jo ir bendražygio Alfonso Salmeróno (1515–1585) atvykimo į Lenkiją ir Lietuvą peripetijas. Lippomanas iškyla kaip konservatyvus kontrreformacijos veikėjas, kelių stambių veikalų (poleminės teologijos ir hagiografinio darbo, p. 14) autorius, padaręs sėkmingą karjerą – antrajame Tridento susirinkimo etape (1551–1552) ėjo susirinkimo apaštalinio nuncijaus ir viceprezidento pareigas, 1557 m. paskirtas popiežiaus pirmuoju sekretoriumi, Apaštalinio sosto Tarybos nariu ir inkvizicijos patarėju, iki tol vykdė nunciatūrą Portugalijoje, Vokietijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje. Daugiausia dėmesio skiriama 1555–1557 m. laikotarpiui, kai jis paliko Veroną ir popiežiui Julijui III paskyrus išvyko į Lenkiją ir Lietuvą „stabdytierezijos plitimo“.

Iš D. Pociūtės surinktų duomenų akivaizdu, kad Lippomanas Lenkijoje ir Lietuvoje aktyviai, nors ir akivaizdžiai neigiamai nusiteikęs, vykdė paskirtą pareigą – dėjo pastangas vizituoti karalių Žygimantą Augustą ir jo motiną karalienę Boną Sforzą, Vilniuje ėmėsi spręstierezija kaltinamųjų bylas (p. 24), Varšuvoje kvietė pasitarimus, bandė atkurti dvasinių teismų galias Lenkijoje ir LDK (p. 28) etc. Lippomano veiklos ir korespondencijos aprašymuose ryškėja, kad jis Lenkijoje ir Lietuvoje bandė taikyti jam įprastas tokioje sudėtingoje situacijoje priemones: teismus, griežtas bausmes, galios demonstravimą ir Romos popiežiaus

⁷ Gelumbeckaitė, Jolanta. 2011. Šaltinio aprašas. Iš: Dainora Pociūtė (ed.), *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas / The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation. Abraomo Kulviečio Confessio fidei ir Johanno Hoppijaus Oratio funebris (1547)*. Studija, faksimilė, komentuotas leidimas, vertimas į lietuvių kalbą / A Study, Facsimile, a New Edition with Commentaries and Translation into Lithuanian (*Monumenta Reformationis Lithuanicae*, t. 1). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 67–72.

autoriteto įtvirtinimą. Lietuvoje tokia pozicija susilaukė stiprios neigiamos reakcijos, Lenkijoje Lippomanas susilaukė daugiau paramos. Kaip nurodo D. Pociūtė, jam „trūko diplomatiškumo, jis buvo pernelyg kritiškas, siekdamas karaliaus ir aukštumėnės nedviprasmiško lojalumo“ (p. 31) ir tai turėjo konkrečias pasekmes – susilpnėjo jo autoritetas, paaštrėjo popiežiškojo sosto ir karaliaus Žygimanto Augusto santykiai.

Svarbios studijoje pateikiamos priežastys, kad Lippomanas Radvilui Juodajam, „labiausiai Romos katalikų bažnyčios žlugimą Lenkijoje ir Lietuvoje lemiančiam asmeniui“ (p. 31), laišką, susilaukusį ne tik atsako, bet ir leidimo, rašo iš dalies provokaciniais tikslais, iš dalies kaip įrodymą Romai, kad su Radvilu susitvarkyti jam per sunku (p. 32). 1556 m. vasario 21-ąją Lippomano kunigaikščiui išsiųstas prašymas paneigti gandus apie sklindančias eresijas išprovokavo atsaką, kurio nepanašu, kad nuncijus tikėjosi. Studijoje neminima, ar yra duomenų apie tai, kad pats Radvilas puoselėjo ar jo kultūrinėje aplinkoje iki tol buvo plėtojama mintis rengti tikėjimo išpažinimą, tačiau akivaizdu, kad, atsiradus aplinkybėms išsakyti savo poziciją ir atsisukti nuo Romos katalikų bažnyčios, jomis buvo pasinaudota.

Skyriuje „Radvilo Juodojo atsakymas Lippomanui“ (p. 32–35) bendrais bruožais apibūdinta Radvilo Juodojo – „pasaulio viešpaties šiuose kraštuose“ – asmenybė, darbai ir konfesijos kelias bei Lippomano reakcija į Radvilo laišką.

Atrodo teisinga D. Pociūtės pastaba, kad „[v]ertinant Radvilo Juodojo kultūrinę ir religinę veiklą nepamirština, jog kalbame ne apie teologą ar XVI a. intelektualą, bet apie politiką ir valstybės veikėją“ (p. 33).

Aktyvus ir didžiulę įtaką turintis Radvilas per penkiolikos metų laikotarpį „radikaliai pakeitė LDK kultūros ir krikščioniško sąmoningumo padėtį“, „įkūrė nepriklausomą reformuotą Bažnyčią, pradėjo nebenutrūkstamą Lietuvos spaudos ir knygų istoriją, formavo ir grindė Lietuvos evangeliškosios doktrinos kryptį“, jo dėka pradėtas dialogas su Vakarų religinės minties lyderiais – Calvinu, Bullingeriu ir kitais (p. 33).

Atskirai aptariama *Duae Epistolae* rengėjo Pier Paolo Vergerijaus (1498–1565) asmenybė ir jo minties raida dalyje „Pier Paolo Vergerijus – *Duae Epistolae* parengėjas“ (p. 36–48). Pabandyta atskleisti Vergerijaus – žymaus italų intelektualo – gyvenimo peripetijas, laipsnišką konversiją į protestantizmą, pirmuosius įtarimus eresija, bylos nagrinėjimą Tridento susirinkime (1546), kuriame prieš jį pasisakė ir Lippomanas, po metų įvykusią ekskomuniką. Visa tai Vergerijų atveda į Šveicariją, paskatina „aktyvią pamfletisto prieš Romą ir popiežių veiklą“ (p. 38). 1553 m. jis įsikuria Tiubingene, Vokietijoje, o čia netrukus užmezga ryšius su Karaliaučiaus kultūrine aplinka, dar tais pačiais metais atranda „Lenkiją ir Lietuvą kaip savo kultūrinės aplinkos lauką“ (p. 39).

Aktyvią Vergerijaus veiklą Prūsijoje, Lietuvoje ir Lenkijoje vaizdingai apibendrina faktas, kad 1556 m. liepos 11 d.–1557 m. balandžio 19 d. laikotarpiu, kai pirmą kartą lankėsi šiuose kraštuose, jis publikavo daugiau negu dešimt veikalų lotynų, vokiečių ir lenkų kalbomis. Viena jų dalis „susijusi su pastangomis į liuteronizmą orientuoti Radvilą Juodąjį ir Žygimantą Augustą“, o kita „nukreipta prieš popiežių Paulių IV ir jo nuncijaus Lippomano veiklą Lenkijoje ir Lietuvoje“ (p. 47). Studijoje argumentuo-

jama, kad *Duae Epistolae* buvo Vergerijaus iniciatyva. Pats laiškas plito nuorašais, „buvo gerai žinomas Prūsijoje, kur juo ir susidomėjo vasarą atvykęs Vergerijus“ (p. 53).

Skyriuje „*Duae Epistolae* bendradarbiai ir sandara“ (p. 48–51) aptartas polemikos turinys ir jo priedai – Radvilo Juodojo kliento protestanto Eustachijaus Trepkos (apie 1510–1559) ir buvusio Vitenbergo profesoriaus Johanno Aurifaberio (1517–1568) prakalbos bei penki eiliuoti antilipomaniniai tekstai, kurių autoriai – Radvilo dvaro poetas ir pirmųjų LDK protestantų Brastos spaudinių rengėjas Andrzejus Trzeciškis, filosofijos ir medicinos daktaras Matas Stojus (1526–1583) ir Karaliaučiuje veikęs kunigas Erhardas Sperberis (1529–1608). Šiek tiek netikėta, kad Vergerijaus ir Radvilo mintį palaikiusių poetų eilės liko neišverstos į lietuvių kalbą. Deja, nepavyko rasti tokį sprendimą argumentuojančio paaiškinimo.

Paskutinis skyrius dedikuotas Radvilo Juodojo atsakymo Lippomanui bruožams (p. 51–56). Verta paminėti tai, kad studijos autorė iškelia atsakymo į nuncijaus laišką autorystės klausimą. D. Pociūtė nurodo, kad dažnai autorystė Radvilui nepriskiriama argumentuojant nepakankamomis jo lotynų kalbos žiniomis ir menku teologijos išmanymu. Vis dėlto remdamasi išlikusiais amžininkų liudijimais ir kunigaikštį supusios intelektualinės aplinkos tyrimais pabrėžia, kad, visų pirma, XVI a. viešų tekstų autorystės samprata buvo kitokia ir „visi svarbūs Radvilo tekstai buvo redaguojami, tačiau tai neduoda pagrindo atmesti jų nurodytos autorystės“ (p. 53). Gali būti, jog ir kiti kunigaikščio religiniai darbai „buvo rašyti su visuomet Radvilą supusių,

jo knygas rengusių bei korespondenciją tvarkiusių autorių pagalba. Tai visiškai suprantama, nes kunigaikštis rėmė gausų būrį literatų, skleidusių jo aplinkoje formuojamas idėjas“ (p. 52). Tokios įžvalgos apibendrinamos tuo, kad atsakymas nuncijui buvo kruopščiai parengtas, apgalvotas ir atspindėjo lyderio, prisiimančio atsakomybę už visos valstybės tikėjimo reikalų likimą, poziciją.

Svarbu paminėti ir tai, kad D. Pociūtė nurodo pagrindinį skirtumą tarp pirmojo *confessio fidei* žanro pavyzdžio Lietuvoje – 1543 m. Abraomo Kulviečio teksto – ir Radvilo manifesto: pirmasis „buvo erezija apkaltinto lietuvių disidento Prūsijoje apologinė savigyvos kalba, kurioje formuluotos ankstyvosios evangelizmo idėjos, tikint reformuotos Bažnyčios vienybės idėja. Radvilo Juodojo tekste skelbiama apie atsisiskyrimą nuo pragaištingos Antikristo katedros ir tikrosios krikščionių Bažnyčios – „teisybės katedros“ – įsikūrimą“ (p. 54). Ir dar kartą galima paminėti, kad „teisybės katedra“ nėra „aklai“ perimama atsirenkant priimtinausią mokymą skelbiančią konfesiją. Radvilas, studijos autorės teigimu, „neskubėjo patvirtinti besąlygiškos ištikimybės kuriai nors Vakarų konfesijai ir formavo gana nepriklausomą Lietuvos evangelikų Bažnyčios viziją“ (p. 33).

Nors gali pasirodyti, kad *Du laiškai* orientuoti į Reformacijos procesą ir konkretaus veikalo pasirodymo aplinkybes bei turinį, jie suteikia išsamios informacijos apie XVI a. vidurio religinę, politinę, socialinę, kultūrinę situaciją LDK ir Lenkijoje. Studijoje pateikiama duomenų ne tik apie protestantų, bet ir apie Romos katalikų padėtį LDK, nemažai paties Lippomano įžvalgų, kurios galėtų būti vertingos

Lietuvos religijos istorijos tyrimams. Atkreiptinas dėmesys ir į Žygimanto Augusto konkrečius siūlymus gerinti Romos katalikų pozicijas krašte (pvz., jis nurodo, kad didelis religinės krizės pavojus karalystei gresia „dėl kunigų tamsumo“, jie „permenkai išsilavinę, niekuomet nevizituojami Apaštališkojo sosto atstovų“, „erezijų plitimą“ siūlo spręsti taikiai, kviešti ne tik nacionalinį, bet ir visuotinį Bažnyčios susirinkimą, numatantį reformas (p. 22), taip pat organizuoti vienuolyno reformą, kurti Kolegiją (p. 35)). Be to, *Duae Epistolae* – propagandinis, prieš popiežių ir Romos katalikų bažnyčią nukreiptas veikalas, turintis savo vietą platesnėje poleminei literatūroje. Visa tai ir dar daugiau gali pasiskatinti naujus tyrimus ir / arba praplėsti jau esamus.

Duae Epistolae, kaip rašo D. Pociūtė, buvo pretekstas Radvilą Juodąjį aukščiau su lygiu įtraukti į pirmąjį popiežiaus Pauliaus IV iniciatyva 1559 m. sudarytą visuotinį Romos *Uždraustųjų knygų sąrašą*. Kad ir kaip paradoksalu, tačiau toks popiežiaus žingsnis rodo, kad Radvilo veikla buvo svarbi ir sulaukė reakcijos. Griežta, atvira ir bekompromisė kunigaikščio laikysena laiške atskleidžia jo politines, kultūrinės ir religines nuostatas. Neaišku, ar būtų buvęs Radvilo Juodojo manifestas, jei šio nebūtų išprovokavęs Lippomanas, nesuskubęs išplatinti Vergerijus. Ant serijos nugarėlės įspausas pavadinimas *Du laišakai* išreiškia ne tik tiesioginę, bet ir perkeltinę prasmę – to meto konfesinį pasidalijimą, dviejų skirtingų kultūrų, pažiūrų, laikysenų susidūrimą.